

ПРАВОВІ АКТИ РАДИ ЄВРОПИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

ACTS OF LEGISLATION OF COUNCIL OF EUROPE IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS IN THE AREA OF FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION

Білаш О.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена розгляду та аналізу правових актів Ради Європи у сфері свободи совісті та державно-конфесійних відносин. Аналізуючи міжнародну нормативно-правову базу, прийняту Парламентською Асамблеєю Ради Європи, автор досліджує юридичну природу правового механізму захисту прав людини у сфері свободи совісті та віросповідання, робить висновки про міжнародно-правові стандарти в європейському просторі, що мають міжнародне правове значення у сфері державно-конфесійного права.

Ключові слова: міжнародні правові акти, Рада Європи, права людини, свобода совісті, державно-конфесійне право, державно-церковні відносини.

Статья посвящена рассмотрению и анализу правовых актов Совета Европы в сфере свободы совести и государственно-конфессиональных отношений. Анализируя международную нормативно-правовую базу, принятую Парламентской Ассамблеей Совета Европы, автор исследует юридическую природу правового механизма защиты прав человека в сфере свободы совести и вероисповедания, делает выводы о международно-правовых стандартах в европейском пространстве, имеющих международное правовое значение в сфере государственно-конфессионального права.

Ключевые слова: международные правовые акты, Совет Европы, права человека, свобода совести, государственно-конфессиональное право, государственно-конфессиональные отношения.

The article is dedicated to the review and analysis of legal acts of the Council of Europe in the field of freedom of conscience and church-state relations. Analyzing international legal framework adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the author explores the legal nature of the legal mechanism of protection human rights in the area of freedom of conscience and religion, making conclusions about international legal standards in the European area, that have international legal significance in church-state law.

Key words: International Law, the Council of Europe, human rights, freedom of conscience, church-state law, state-church relations.

Постановка проблеми. Свобода совісті є природним правом, даним людині з народження, це внутрішня здатність особистості аналізувати та визначатися щодо свого світогляду та буття. Ніхто не може регулювати процес світоглядного вибору тієї чи іншої людини. Водночас держава, а в нашому випадку міжнародна наддержавна організація – Рада Європи, своїми правовими актами устанавлює лише межі, можливості, гарантії зовнішнього вияву свободи совісті. Діяльність Ради Європи в державно-церковних відносинах спрямована на максимальне забезпечення права особистості на свободу совісті й віросповідання та створення сприятливих умов для розвитку міжконфесійного діалогу.

Міжнародні правові акти беззаперечно займають центральне місце в системі міжнародного захисту прав людини. Після здобуття незалежності Україна взяла на себе зобов'язання привести своє законодавство до міжнародних європейських стандартів, у тому числі у сфері прав людини, а відповідно, у сфері свободи совісті та віросповідання, тим самим змінюючи хід історії та суспільство в цілому. За роки незалежності Парламентська асамблея Ради Європи неодноразово порушувала питання про можливе

припинення членства України в Раді Європи через те, що країна не поспішала змінювати своє законодавство у сфері прав людини відповідно до прийнятих нею міжнародних зобов'язань, але застосування санкцій кожного разу було відкладено, надаючи Україні час для змін.

Стан дослідження. Дослідженню тематики в галузі міжнародного права присвячували свої праці такі зарубіжні науковці, як Ю. Баскін, Д. Карлсон, Н. Лернер, С. Мукель, Г. де Валль, Д. Уїтт. Серед вітчизняних дослідників, які займалися цією тематикою, треба вказати на праці М. Буроменського, О. Буткевича, В. Семенова, В. Сорокуна. Однак у значених авторів розглянуто лише деякі з питань, що стосуються нашої проблематики. У цьому разі автор ставить собі за мету виокремити та проаналізувати міжнародну нормативно-правову базу, прийняту Парламентською Асамблеєю Ради Європи.

Виклад основного матеріалу. Серед основних документів Ради Європи потрібно назвати такі, як Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод, що була прийнята 4 листопада 1950 року в Римі відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами

(членами Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Зазначений документ був ратифікований Україною лише 17 липня 1997 року, текст Загальної декларації був ратифікований із заявами та застереженнями, а набув чинності 11 грудня 1997 року. Зазначимо, що, не дивлячись на застереження, у цьому випадку Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який на сьогодні є реально діючим механізмом захисту прав декларованих Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Незважаючи на те, що текст конвенції був багаторазово змінений, для нас особливо важливою є ст. 9, у якій проголошено: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії; це право передбачає свободу змінювати релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдно або приватно, у богослужінні, навчанні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів». Водночас у п. 2 цієї ж статті зазначено: «Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я та моралі або захисту прав і свобод інших людей» [1]. Стаття 9 також пов'язана зі ст. 10 (Свобода вираження поглядів), ст. 11 (Свобода зібрань та об'єднання) і ст. 14 (Заборона дискримінації).

Іншими важливими документами є Європейська соціальна хартія (1961 рік) [2], Європейська культурна конвенція (1955 рік), що «вступила в силу як основний інструмент, через який 48 європейських держав висловили свою прихильність до культурної співпраці» [3, с. 95], та Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 рік) [4]. Ці правові акти безумовно направлені на захист і збереження ідеалів європейського суспільства, а також захист свободи совісті. Як зазначив професор В. Лемак, саме «ідея толерантності та міжкультурного діалогу є головною в розробці стандартів закріплення прав національних меншин» [5, с. 73]. Зауважимо, що ідея толерантності й у цьому випадку міжрелігійного діалогу повинна бути присутня й у розробці стандартів законодавчого закріплення права на свободу совісті та віросповідання в Україні.

Рамкова конвенція підписана в Страсбурзі 1 лютого 1995 року та ратифікована Україною 9 грудня 1997 року. Згідно із цією конвенцією сторони-підписанти зобов'язуються «створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати й розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину». Сторони заохочують до терпимості та міжкультурного діалогу (ст. 6), гарантують свободу мирних зібрань, свободу совісті та релігії (ст. 7), визнають право створювати релігійні установи, організації (ст. 8). Відповідно до Рамкової конвенції «права людини в міжнародному праві визнаються універсальними,

тобто такими, які визнаються за будь-якою людиною незалежно від її етнічного походження чи національно-етнічної належності, мови, релігії, раси та інших чинників» [6, с. 41].

Зазначимо, що документи, прийняті Парламентською Асамблеєю Радою Європи (далі – ПАРЄ) і затверджені як резолюції та рекомендації, охоплюють усі сфери державно-конфесійних відносин і мають широкий спектр застосування.

Актуальним проблемам взаємовідносин держави, релігії та суспільства присвячені Рекомендація ПАРЄ № 1556 (2002) «Релігія і зміни в Центральній і Східній Європі»; Рекомендація ПАРЄ № 1804 (2007) «Держава, релігія, світське товариство і права людини». У цих документах детально розглядається ситуація, що склалася в Центральній та Східній Європі після падіння соціалістичних режимів. Так, зникнення «залізної завіси» призвело до того, що релігійний і культурний розділ в Європі став більш очевидний і ще більш посилювався. Дві християнські культури – Західна та Східна – вельми мало знайомі один з одним, а незнання є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднання Європи» (п. 7). Питання, що піднімалися цими актами, на жаль, і на сьогодні не знайшли відповідей у низці країн-членів. Рада Європи закликає до гарантування всім церквам, релігійним організаціям, центрам та об'єднанням статусу юридичної особи в тому разі, якщо їх діяльність не порушує права людини або міжнародне право; гарантування церковним організаціям, майно яких було націоналізовано в минулому, реституції цього майна протягом певного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; посередництва у врегулюванні конфліктів і суперечок між сторонами за їх згодою за умови ретельного виконання вимоги про невтручання державних органів у питання догми чи інші внутрішні релігійні суперечки.

Питанням свободи совісті та гарантії релігійних прав людини присвячені Резолюція ПАРЄ № 1510 (2006) «Свобода вираження поглядів та повага до почуттів віруючих», Резолюція ПАРЄ № 1928 (2013) «Гарантія прав людини у зв'язку з релігійними та іншими переконаннями і захист релігійних громад від насильства»; Рекомендація ПАРЄ № 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». Резолюція № 1510 нагадує, що «совість і релігія – основні компоненти людської культури» (п. 2), а «християни, мусульмани, іудеї та прихильники інших релігій знаходяться в Європі в себе вдома, так само як і люди без релігії» (п. 4). Водночас уже в 2013 році в Резолюції № 1928 ПАРЄ висловлює глибоку стурбованість у зв'язку зі «збільшенням кількості в усьому світі актів насильства щодо релігійних громад та окремих осіб у зв'язку з їх релігійними та іншими переконаннями». Вона наголошує, що «у зв'язку зі своєю релігією або переконаннями люди піддаються не тільки фізичному, але й психологічному насильству, і беззастережно засуджує таке насильство» (п. 1).

Асамблея також підтвердила «величезне значення самостійності релігійних громад та їх відділення

від держави, а також нейтралітету й неупередженості держави в питаннях релігії» (п. 3), засудила «будь-які факти формування негативних стереотипів людей на основі релігійних переконань, так само як і пропаганду релігійної ненависті, яка рівнозначна спонуканню до дискримінації, ворожнечі і насильства» (п. 6). Резолюція також наголошує, що «в державах-членах Ради Європи все ще спостерігаються проблеми. Так, серйозну стурбованість викликає невідповідність конституційних реформ, проведених нещодавно в деяких державах-членах, ст. 9 Європейської конвенції про права людини» (п. 9). Цікавим є і те, що в одному із закликів до держав-членів ПАРЄ не оминуло й однієї з гендерних проблем. Так, «враховуючи особливий статус жінок і дівчаток в багатьох традиційних релігіях, захищати жінок і дівчаток і забезпечувати, щоб релігія ніколи не використовувалася як привід для виправдання насильства щодо жінок, таких як вбивства в ім'я честі, спалювання нареченої, примусові шлюби, операції на жіночих статевих органах, що калічать, навіть практиковані членами релігійних громад, до яких вони самі належать». Резолюція ПАРЄ № 1464 (2005) «Жінки і релігія в Європі» повністю була присвячена питанню прав та ролі жінки в релігійному та світському суспільстві. ПАРЄ закликає «відмовитися від визнання положень сімейного права інших держав і законів про статус особистості, що базуються на релігійних принципах і порушують права жінок, припинити їх застосування на власній території, за необхідності переглянути чинні двосторонні договори» (п. 7.1.2), «забезпечити відділення церкви від держави, необхідне для того, щоб не допускати застосування щодо жінки релігійно мотивованих норм права та засобів політики (наприклад, що стосуються сімейного права, розлучень і абортів)» (п. 7.3). Резолюція торкнулася й питання гендерної політики у світському суспільстві, у якому «мають місце більш приховані й менш екзотичні прояви нетерпимості та дискримінації, набагато ширше поширені в Європі (і які можуть не меншою мірою сприяти поневоленню жінок), такі як відмова ставити під сумнів патріархальні устої, які вважають роль дружини, матері та домашньої господині ідеалом для жінки, а також відмова робити позитивні кроки на підтримку жінок (наприклад, під час виборів до парламенту)» (п. 4). Відповідно до цього документа Рада Європи «взяла на себе і подальші зобов'язання на шляху реалізації захисту прав жінок» [7, с. 122].

Досить велика кількість Резолюцій та Рекомендацій ПАРЄ присвячена ісламу: Резолюція ПАРЄ № 1605 (2008) «Європейські мусульманські громади перед обличчям екстремізму», Резолюція № 1704 (2010) «Свобода релігії та інші права людини немусульманських меншин у Туреччині та мусульманської меншини у Фракії (Східна Греція)», Резолюція ПАРЄ № 1743 (2010) «Іслам, ісламизм і ісламофобія в Європі», Рекомендація ПАРЄ № 1831 (2008) «Європейські мусульманські громади перед обличчям екстремізму», Рекомендація ПАРЄ № 1927 (2010) «Іслам, ісламизм і ісламофобія в Європі». Європейські науков-

ці зазначають, що «інтеграція ісламу іммігрантами в європейське суспільство переросло в суспільно-політичну проблему нашого часу» [8, с. 410].

Резолюція ПАРЄ № 1563 (2007) «Боротьба з антисемітизмом в Європі» наголошує на необхідності боротьби з таким явищем, як антисемітизм, маючи на увазі так званий релігійний антисемітизм. На думку ПАРЄ, провідниками антисемітизму «найчастіше, але не виключно, є вкрай праві рухи, ідеологи ісламу та вкрай ліві політичні структури», проявляється він «у ворожому ставленні до євреїв, їх релігії, культури, до їх самотності як спільності людей. Така ворожість часом доходить до відкритої ненависті, проявляється через поведінку та різні дії: осквернення, вандалізм, публікації, образи, погрози, агресія або навіть вбивства» (п. 4). Зважаючи на те, що резолюція прийнята в розпал ізраїльсько-палестинського конфлікту, асамблея висловлює своє співчуття з подіями, які стали фактором зростання антисемітизму в Європі (п. 5) та закликає посилити передбачені законом покарання за антисемітські дії та вважати антисемітські мотиви посилюючою обставиною під час вчинення кримінально каранних злочинів (п. 12.5), розвивати міжкультурний і міжконфесійний діалог між різними громадами (п. 12.9), активно й рішуче засудити всі держави, що підтримують антисемітизм, заперечення голокосту та підбурювання до геноциду (п. 12.19). Не дивно, що в останні роки «відбувається відчутне зростання інтересу дослідників до проблем релігійного антисемітизму» [9, с. 183]. ПАРЄ своєю резолюцією також закликає активізувати вивчення історії та культури основних релігій у школах (п. 12.7).

У такому разі потрібно згадати й відповідні акти ПАРЄ, що стосуються питання освіти та релігії. Наприклад, Рекомендація ПАРЄ № 1720 (2005) «Освіта і релігія» та Резолюція ПАРЄ № 1580 (2007) «Небезпека креаціонізму для освіти». Говорячи про освіту й релігію, наголошується на факті, що «у багатьох сім'ях поступово зникає знання релігії. Усе більше й більше молодих людей не мають необхідного фундаменту, щоб повною мірою оцінювати те суспільство, у якому їм належить жити, й інших, які цьому суспільству протистоять» (п. 3), а «знання релігії є невід'ємною частиною знання історії людської цивілізації». І це зовсім інше, ніж сповідування певної релігії та дотримання релігійних обрядів. Навіть у державах, у яких явно домінує одна релігія, слід навчати походженню всіх релігій, а не віддавати перевагу єдиній релігії або підтримувати прозелітизм (п. 8). Асамблея також рекомендує, щоб Комітет Міністрів закликав уряди держав-членів забезпечити навчання основам релігії в державних початкових і середніх школах (п. 14).

Резолюція ПАРЄ № 1763 (2010) «Право на заперечення з міркувань совісті при наданні легальної медичної допомоги» охоплює собою деякі з проблемних питань взаємовідносин релігії та медицини. Резолюція наголошує, що «жодна особа, лікарня або установа не повинна бути примушена, притягнута до відповідальності або дискримінована в будь-якій

формі через відмову від виконання, надання, допомоги в здійсненні або проведенні абортів, здійснення викидня в людини або евтаназії чи будь-якої дії, яка може призвести до смерті людського плоду або ембріона, з будь-якої причини» (п. 1). Асамблея також закликає держави-члени Ради Європи «гарантувати право на заперечення з міркувань совісті відповідно до процедури, про яку йде мова» (п. 4.1), «гарантувати, що пацієнти були поінформовані про будь-які заперечення своєчасно та направлені до іншого медичного працівника» (п. 4.2), «гарантувати, що пацієнти отримують необхідне лікування, зокрема в надзвичайних ситуаціях» (п. 4.3).

Швидке зростання кількості адептів та різновиду сект у європейському просторі також викликають занепокоєння Ради Європи та змушують підготувати низку відповідних документів, що стосуються нелегальної та незаконної діяльності сект, залучення до них неповнолітніх громадян і так далі. До таких актів можна віднести Рекомендацію ПАРЄ № 1178 (1992) «Про секти і нові релігійні рухи», Рішення Комітету Міністрів ПАРЄ (1994) щодо Рекомендації Парламентської Асамблеї № 1178 (1992) «Секти і нові релігійні рухи», Рекомендація ПАРЄ № 1412 (1999) «Незаконна діяльність сект», Відповідь Комітету Міністрів ПАРЄ щодо Рекомендації Парламентської Асамблеї № 1412 (1999) «Про незаконну діяльність сект», а також Резолюція ПАРЄ № 1992 (2014) «Захист неповнолітніх від згубного впливу сект». Усі вони об'єднані стурбованістю щодо розповсюдження нових релігійних учень (результатом діяльності яких стала велика кількість звернень різних асоціацій та сімей, які вважають, що їм було заподіяно шкоду від діяльності сект) та водночас наголошують, що свобода совісті та віросповідання, гарантована ст. 9 Європейської Конвенції з прав людини робить особливе законодавство щодо сект небажаним, оскільки таке законодавство може суперечити цьому фундаментальному праву та нанести шкоду традиційним релігіям. Цікавим є той факт, що асамблея не бере на себе відповідальності за визначення «що складає собою секта або вирішувати, чи є це релігія або ні», але вважає «вкрай важливо забезпечити, щоб діяльність цих груп, будь вони релігійного, езотеричного або духовного характеру, відповідала принципам наших демократичних суспільств і, зокрема, Положенням ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, а також була законною». Протягом 2007–2008 років в Україні вже робилися спроби змінити законодавство, що стосується реєстрації релігійних організацій для запобігання розвитку сект на території України. До Верховної Ради України було внесено законопроект Г.Г. Москаля «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект)», у якому пропонувався збільшити кількість громадян, необхідних для заснування релігійної громади з 10 до 50 та заборону будь-яких релігійних заходів у навчальних закладах. Статтю 24 відповідного закону пропонувався доповнити пунктом: «Іноземні громадяни не

мають права бути членами та входити до керівних органів (займати керівні посади) релігійних організацій, зареєстрованих в Україні» [10].

Окремо в Рекомендації ПАРЄ 1805 (2007) «Святотатство, релігійні образи і ворожі висловлювання на адресу осіб у зв'язку з їх релігією» підняті питання богохульства та святотатства. І хоча ПАРЄ вказує, що «стосовно богохульства, релігійних образ і ворожих висловлювань проти осіб на підставі їх релігії держава відповідає за визначення, що слід вважати кримінальним злочином у рамках, що накладаються прецедентним правом Європейської конвенції з прав людини», але водночас рекомендує, щоб національні законодавства, передбачаючи «покарання за висловлювання, які закликають до ненависті, дискримінації чи насильства щодо особи або групи осіб на підставі їх релігії або з будь-яких інших підстав» (п. 17.2.2), «були переглянуті з метою скасування кримінальної відповідальності за святотатство як образу релігії» (п. 17.2.4). Торкається цей документ і проблеми свободи слова, що іноді може розцінюватися і як богохульство, адже й на сьогодні «деякі суспільства вважають, що свобода слова не повинна захищатися, коли вона використовується для богохульства» [11, с. 152]. Цікавим є факт, що в 2006 році в Німеччині вже був прецедент засудження за богохульство щодо ісламу, у Великобританії закон, засуджуючий богохульство, діє лише щодо англіканської церкви, хоча треба зазначити, що остання така справа була розглянута судом ще в далекому 1922 році. Закон про богохульство відмінений парламентом Ісландії в 2015 році.

Резолюція ПАРЄ № 916 (1989) «Про невикористовувані релігійні будівлі» закликає держави до «прийняття ефективних заходів збереження невикористовуваних релігійних будівель і забезпечення, де це можливо, їх прийняттого застосування в майбутньому» (п. 11.і), «надання фінансування або податкових пільг для відновлення, ремонту або утримання релігійних будівель, як використовуваних, так і невикористовуваних, для гарантії того, що вони не будуть занедбані» (п. 11. Vi), стимулювання більш образного використання існуючих релігійних будівель, що означає часткове використання цих споруд як музеїв, картинних галерей, концертних залів тощо.

У той час, як європейська спільнота наголошує на проблемі взаємовідносин з ісламським світом та великою кількістю антисемітських проявів, Рада Європи дає свої рекомендації й стосовно ситуації з християнськими громадами на Близькому Сході. Рекомендація № 1957 (2011) «Насильство щодо християн на Близькому Сході» закликає «брати до уваги становище християн та інших релігійних громад у рамках свого двостороннього діалогу з відповідними країнами» (п. 12.2), водночас «не заохочувати членів християнських громад на Близькому Сході до пошуку притулку в Європі, крім випадків, коли виживання таких громад стає неможливим» (п. 12.5).

Зважаючи на правову політику Ради Європи щодо міжрелігійного та міжкультурного діалогу, була започаткована практика регулярних зустрічей світських організацій і представників трьох традиційних

монотеїстичних релігій Європи для спільної роботи в запропонованих напрямках. У результаті роботи таких зустрічей були вироблені спільні рішення, які згодом були імплементовані в офіційні документи Ради Європи. Результатами цих зустрічей стали такі документи, як Декларація Сан-Марино. Підсумкова декларація Європейської конференції «Релігійний вимір міжкультурного діалогу» (Сан-Марино, 2007); Рекомендація ПАРЄ № 1962 (2011) Релігійний вимір міжкультурного діалогу; Відповідь Комітету міністрів ПАРЄ на Рекомендацію Парламентської Асамблеї № 1962 (2011) «Релігійний вимір міжкультурного діалогу».

Окрема Рекомендація ПАРЄ № 190 (1995) присвячена Україні («Щодо вступу України»), у якій рекомендовано Комітету міністрів запросити Україну стати членом Ради Європи. Окремий пункт стосувався й ситуації між православними церквами, на той час Україна пообіцяла, а Рада Європи висловила сподівання, що «мирне вирішення існуючих спорів між православними церквами буде прискорено при забезпеченні незалежності церкви в її відносинах із державою, буде введено нову недискримінаційну систему реєстрації церков та правове вирішення питання про повернення церковної власності». Майже через десять років у Рекомендації ПАРЄ № 1722 (2005) «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» був констатований факт, що органи державної влади України зіткнулися з перешкодами «під час ратифі-

кації договорів Ради Європи, оскільки із часу вступу десять років тому Україна ратифікувала лише 45 і підписала 27 договорів із 200 (станом на серпень 2005 року)». Також було зазначено, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», датований 1991 роком, хоч і «вважається одним із найкращих законів про свободу віросповідання в регіоні», але «досить прогресивний закон на час його прийняття зараз потребує значних змін». Введення недискримінаційної системи реєстрації релігійних організацій, надання статусу юридичної особи релігійним об'єднанням, правовий механізм повернення церковного майна – усі вони так і не були реалізовані. На жаль, до цих питань на сьогодні додалися й інші.

Висновки. Роблячи висновки, не можна не помітити, що Рада Європи вважає захист прав і свобод людини однією зі своїх найважливіших завдань. Декларуючи принцип розмежування політики та релігії, Рада Європи наголошує на рівності всіх церков, конфесій, деномінацій і водночас залишає питання державно-церковних відносин, зважаючи на культурні, історичні, традиційні відмінності, у віданні держав-членів міжнародної організації. Правові акти Ради Європи у сфері свободи совісті та державно-конфесійних відносин охоплюють майже всі напрями людської діяльності та суспільного життя та дають поштовх до реформування національного законодавства країн-членів Ради Європи, у тому числі й України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
3. Баланюк Ю.С. Правове забезпечення діяльності Ради Європи у сфері збереження культурної спадщини / Ю.С. Баланюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 22. «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». – Вип. 11. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 95–98
4. Рамкова конвенція про захист національних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
5. Лемак В.В. Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення / В.В. Лемак, О.В. Лемак // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 1. – С. 70–76.
6. Колісник В.П. Правова природа Рамкової конвенції про захист національних меншин / В.П. Колісник // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – Х. : Право, 2001. – С. 40–49.
7. Lindner H. Bildung, Erziehung und Religion in Europa Politische, rechtshermeneutische und pädagogische Untersuchungen zum europäischen Bildungsauftrag in evangelischer Perspektive. – Berlin ; New York, 2008. – 525 s.
8. Joppke C. Islam in Europa: Integration durch recht und ihre Grenzen / C. Joppke // Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. – 2013. – Sonderheft 65. – S. 409–435.
9. Козерод О.В. Історія та сучасність релігійного антисемітизму: найновіша англомовна історіографія проблеми / О.В. Козерод // Українське релігієзнавство. – 2010. – № 54. – С. 183–193
10. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2419&skl=7
11. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире: основные тенденции / Р.В. Енгибарян. 2-е изд. – М. : НОРМА, 2010. – 496 с.